

החטיבה לחינוך ולקהילה, המחלקה הפדגוגית

מערך הדרכה לקבוצות מבוגרים בתיאטרון שוני

המיקום: תיאטרון שוני

- א. מבוא – מיקום התיאטרון ולוח זמנים כרונולוגי
ב. גוף ההדרכה – התיאטרון: מבנה וייחוד

א. מבוא:

ישנם יישובים שבהם אנו יכולים לראות אלפי שנים של **רצף התיישבותי**, למשל, העיר ירושלים. מאז שדוד המלך קבע את ירושלים כבירה, ועד ימינו, אפשר לראות בה רצף התיישבותי ונציגות של כמעט כל הכובשים בא". ישנם יישובים שצמחו **פתאום** בעת החדשה ועדיין ממשיכים לגדול – למשל, תל אביב, עיר שנולדה מהחולות לפני קצת יותר ממאה שנה ומאז צומחת וגדלה והופכת למטרופולין. ויש אחרים, כמו שוני – שפנס ההיסטוריה מאיר עליה **בתקופות מסוימות בלבד**.

עיקר הממצאים בשוני הם מהתקופה הרומית – בערך לפני 1,800 שנה. אחר כך אנו רואים ממצאים מהתקופה העות'מאנית – לפני כ-400 שנה – והממצאים הבאים הם כבר מתקופת המנדט, ממש לפני קום המדינה, לפני כ-100 שנה. (יש להציג למבקרים לוח זמנים כרונולוגי.)

ומה בין לבין? נכון להיום אין מספיק מידע מבוסס, כיוון שבמקום התבצעו מעט חפירות ארכיאולוגיות, אך משערים שאם הייתה התיישבות בשוני אחרי התקופה הרומאית, היא הייתה מאוד מצומצמת וזמנית, למשל, חווה חקלאית ולא עיר.

כעת אנחנו יושבים בחלק הרומי של שוני.

מה לדעתכם היה פה? (התשובה שלהם תהיה ככל הנראה אמפי שוני – ואפשר כבר לחדד את הטעות בהבחנה בין אמפיתיאטרון ותיאטרון. אמפי ביוונית פירושו "סביב". כלומר מבנה אליפטי שלם. ואילו תיאטרון הוא רק חצי מבנה. גם התוכן היה שונה: בעוד שבאמפיתיאטרון הוצגו קרבות גלדיאטורים, בתיאטרון הוצגו מופעי בידור והצגות. רצוי להציג תמונה.)

ב. גוף ההדרכה – התיאטרון:

כשאלכסנדר מוקדון כובש את האזור שלנו בשנת 333 לפנה"ס, הוא גם מביא לכאן תרבות חדשה. היוונים והרומאים ששולטים בארץ מביאים איתם את התרבות ההלניסטית על כל מרכיביה. התיאטרון הוא חלק ממנה.

התיאטרון היה המבנה הנפוץ ביותר בין מבני הבידור בעולם ההלניסטי.

קישור לדגם של תיאטרון: <https://tinyurl.com/3bv74eef>

מדובר במבנה חצי עגול בצורת קונכייה, המורכב משורת מושבים שנבנו על גבי מדרון טבעי (בתקופה היוונית) או על גבי קמרונות (בתקופה הרומית), ויכול היה להכיל אלפי מבקרים. התיאטרון כאן בשוני הכיל כ-2,000 מבקרים. בבית שאן, לדוגמה, הכיל התיאטרון, שהוא התיאטרון העתיק הגדול ביותר בישראל, כ-7,500 מבקרים (רק לשם השוואה – הבימה, התיאטרון הלאומי שלנו על ארבעת האולמות שלו, יכול להכיל היום 1,600 איש...).

החטיבה לחינוך ולקהילה, המחלקה הפדגוגית

ואם כל כך הרבה אנשים יכלו להיכנס ולצאת בזמנית, היו חייבים לבנות מעברים היקפיים ורחבים, כמו שרואים פה.

במפלס נמוך מהמושבים, בתיאטראות היווניים, ישבה האורכסטרה – המקהלה – שבשירה סיפרה למעשה את העלילה ונתנה את מוזיקת הרקע בין סצנה לסצנה: עצוב, מהיר, דרמטי וכו'. אבל פה אנחנו בתיאטרון רומי¹, ואין הצגות עם תוכן מעמיק כמו טרגדיות וקומדיות, אלא הצגות קלילות להמונים: פנטומימה, מימיקה, התבטאויות שלעיתים היו המוניות וגסות, בידור להמונים – ולכן אין צורך במקהלה. כך שאת מקום מושבה של המקהלה בשורה הראשונה תפסו מושבי הנכבדים².

במרכז האורכסטרה נראה מין ריבוע שעליו נהגו להעלות קורבן. מה שמרמז לנו שהפעילות בתיאטרון הייתה חלק מפולחן אלילי. למי?

הבמה הייתה עשויה מעץ בדרך כלל, ומאחוריה היה קיר גבוה מאוד שהגיע עד לגובה שורת המושבים האחרונה וסגר את המבנה לצורת קונכייה סימטרית. הקיר, שהיה התפאורה וגם שימש כאזור מאחורי הקלעים עבור השחקנים, נקרא סקנה פרונס (Scaenae frons). הוא היה מורכב משורות עמודים שעמדו זה על זה, ביניהם נישות ובכל נישה פסל יפהפה. האסתטיקה והיפי היו משמעותיים מאוד בתרבות הרומית.

בהופעה עצמה דיברו השחקנים על הבמה ללא מערכת הגברה והקהל כולו שמע. הכיצד? (אפשר להפנות את השאלה לקהל.) לעיתים היו לשחקנים מסכות משעם על פניהם, שהגבירו את הקול, אבל הצורה האקוסטית של המבנה היא זו שאפשרה לאלפי המבקרים לשמוע ללא כל עזרה אלקטרונית. מבנה הקונכייה וקיר הסקנה פרונס יצרו אקוסטיקה טבעית, וכל מי שעמד במרכז הבמה יכול להישמע בקלות עד לספסלים האחרונים (ניסוי עם מטבע).

ההצגות היו נערכות בשעות היום, אורך הצגה היה כשלוש שעות, ועל החום היו מתגברים בעזרת וילון (vela) שהיה נמתח מעל התיאטרון, מהמושבים הגבוהים ביותר ועד לקיר הסקנה פרונס.

התיאטרון בשוני נבנה במאה השנייה לספירה וכל מה שאנו רואים פה הוא מקורי ולא שיחזור. (חשוב לציין בפני המודרכים שפה הם רואים במקביל שתי תקופות נוספות, שהן מאוחרות יותר לתקופה הרומית – הביזנטית והעות'מאנית – שבהן השתמשו במבנה והוסיפו לו קירות לשימושים אחרים. את הקירות הללו יש להוריד בדמיון כשמדברים על התקופה הרומית.)

מבנה כזה על כל חלקיו גילו החוקרים גם בערים הגדולות: בעיר קיסריה, בעיר בית שאן, בעיר ציפורי ועוד. אך פה הם נתקלו בבעיה: **הם לא מצאו פה עיר**... בעוד שבשאר המקומות עמד התיאטרון באמצע העיר, מוקף רחובות צולבים ומסודרים, מבנים מפוארים נוספים כמו היפודרום, אמפי, מקדשים, אזורי מגורים – פה לא נמצאו כל אלה... פה מצאו רק תיאטרון מפואר, שוק קטן וכמה מבנים ששימשו כחאן, שכולם היו מעבר לכביש ממזרח והיום קבורים תחת שדה בור. אבל התיאטרון נראה מנותק, אין עיר. למה?! ננסה להבין את זה כשנתקדם לצד האחורי של התיאטרון.

צועדים לעבר הבריכות.

המיקום: הבריכה האחורית, פולחן המים, המיומס

- א. הממצא הארכיאולוגי
- ב. הפרשנות של החוקרים לממצא
- ג. אזכורים נוספים המאשרים את העובדה ששוני זה פה

א. הממצא הארכיאולוגי

בחפירות המבנה גילו החוקרים להפתעתם חצי עיגול נוסף, ממזרח. קישור לדגם המקומי של התיאטרון: <https://tinyurl.com/2wwh3ze7> המחשבה הראשונה הייתה שכנראה הסבו את התיאטרון לאמפיתיאטרון (מבנה אובלי), אך במבט נוסף רואים מיד שהוא לא יכול לשמש כאמפי תיאטרון משום שאין פה בכלל מושבי קהל והמושבים שראינו מעבר לקיר אינם מוגבהים כדי להגן על המבקרים מחיות הטרף, כפי שהיה נהוג באמפי. אז מה זה היה?

השאלה העסיקה אותם עד שהחפירה הגיעה לרצפת הפסיפס, וכאן הבינו שמצאו משהו ייחודי שעדין לא התגלה במלואו בישראל: בריכה שכנראה הייתה חלק מפולחן של מים קדושים שהתקיים במקום, ונועדה למשחקים והנאה. הבריכה נקראת מיומס³.

הארכיאולוגים אלי שנהב וזכריה אבו מוך, ארכיאולוגים מטעם קק"ל שהיו הראשונים לחשוף את האתר בשנת 1987, מצאו שהבריכה חצי עגולה. רואים את הקשתיות של הקיר שקוטרו 50 מטר, זהה לחצי העיגול של התיאטרון. כל הבריכה הייתה מרוצפת פסיפס.

אנחנו רואים פה כתובת טבולה אנסטטה (מילולית: "לוח בעל אוזניים"), שמתארת את שיפוץ הבריכה ומציינת את שם השליט שביצע את העבודה ואת השנה⁴. פלביוס מרקינוס אנטיפטרוס מהמאה ה-5 לספירה⁵. אנו רואים פה משחק שש בש משורטט על גבי הפסיפס, שאת הקוביות שלו מצאו בחפירה. קישור לתמונה של הקוביות:

<https://tinyurl.com/3a66sbw2>

משחק דמקה, מסלולי שחייה שלדעת החופרים היו כנראה חלק מהמשחק וריבוע עם ארבע פינות מסומנות באותיות לטיניות שעל פי הנחת החופרים היו חלק ממשחק כיסאות מוזיקליים. כל אלו יחד הביאו את החוקרים למסקנה שזה היה חלק מפולחן המיומס.

ב. הפרשנות של החוקרים לממצא

מהו פולחן המיומס? פולחן לאלה מאיה. האלה מאיה הרומאית היא אלת האביב והפריון, שמצוין בחודש מאי ועל שמה נקרא חודש מאי, שהיום הראשון והיום ה-15 בו הוקדשו לה. באופן כללי, מתקיימות במהלך חודש מאי חגיגות מגוונות לשבח הצמחייה, הפרחים ומקורות המים. שמה של מאיה מקושר לרעיון הגידול, שכן משמעותו המילולית היא "גדול יותר", והרי בחודש מאי הצמחים נהיים גדולים יותר, כיאה למהלך הטבעי בחודש המוקדש לאחת מאלות הפריון שרומי ירשה מהיוונים. בזמן הזה בשנה גם הימים מתארכים והטמפרטורות עולות.

מאיה נחשבת לאשת אל האש והרי הגעש וולקנוס. בראש חודש מאי נהגו כוהני וולקנוס ביוון ורומי להקריב למאיה חזירה הרה. ולכן החגיגות הקשורות לאלה נחגגות בבריכת המים כנראה בעירום. ומפה הארכיאולוגים מעלים את האפשרות שאולי עניין הקרבת החזירה

החטיבה לחינוך ולקהילה, המחלקה הפדגוגית

ההרהר על המזבח כחלק מהפולחן לאלה מאיה התבצע גם פה, במרכז הרחבה בתיאטרון, במקום שבו ראינו את הריבוע מסומן ברצפה ולידו חורי ניקוז. בינתיים אלו השערות בלבד. פסל נוסף שנמצא פה בחפירה הוא פסלו של אל הים, נפטון, שקשור גם הוא לנושא המים⁶. קישור לתמונת הפסל: <https://tinyurl.com/pk3mabut> בהמשך לברית המיומס נמצאו כ-15 בריכות קטנות מדורגות שיש השערה שכנראה היו בריכות פרטיות לחוגים בעלי האמצעים, ובזמנים שבהם לא התקיים הפסטיבל נוצלו המים בבריכות לגידול דגים והפקת הצבע הכחול מחילזון הארגמון.

ג. אזכורים נוספים המאשרים את העובדה ששוני זה פה

אבל הארכיאולוגים חייבים לבסס את טענתם שלפיה כל הממצאים שלהם אכן שייכים לאתר שוני ולא לאתר אחר שנמצא בקרבת מקום. ולכן הם נדרשים למקורות אחרים, לאו דווקא מתחום הארכיאולוגיה:

אישור נוסף להשערתם שהמקום הוא אכן שוני הם מוצאים במפה צרפתית של החוקר הצרפתי ויקטור גרן מהמאה ה-19 שביקר בארץ וחקר אותה, ומתחת לשם שוני הוסיף את התיאור "אום מיומס", תיאור שהסגיר את אופי הפעילות באתר – חגיגות מים.

הארכיאולוגים סבורים גם כי המקום היה בתחום החקלאי המוניציפלי של העיר קיסריה, והם מחפשים עדויות היסטוריות לכך. במאה השנייה הופכת קיסריה לעיר הבירה של הפרובינקיה. אדריאנוס הקיסר מפאר אותה, מרחיב את גבולותיה ובונה אותה כעיר מפוארת על שלל מתקניה. בהקשר הזה אפשר להבין את המבנה הייחודי הזה כך: התיאטרון וברית המים היו חלק מפולחן מחוץ לעיר הקרובה קיסריה, ואנשים היו מגיעים במיוחד לחגיגות לאלה מאיה מכל קצווי הארץ. הפסטיבל נערך רק בימים מסוימים בשנה, מה שמסביר את הימצאותם של חדרי אירוח ושוק מקומי, שכנראה פעלו רק בתקופת הפסטיבל.

חוזרים לתיאטרון, לאזור הביזנטי.

המיקום: בתיאטרון סמוך לבית הבד

- א. האזכור היהודי – האם תושבי המקום היהודים היו חלק מזה?
- ב. מדוע הופסקה פעילות התיאטרון במאה החמישית, ומה היה פה אחר כך?

א. האזכור היהודי

על פי המקורות היהודיים הכפר היהודי שומי המוזכר בתלמוד הירושלמי יושב בקרבת מקום⁶. האם היהודים שחיו בקיסריה היה מותר להשתתף באירועים כאלה? האם השתתפו? האם חיו בעיר הלניסטית? (אפשר לבחור קטע אחד מתוך המקורות בסיכום "מבוא כללי כשהיהדות פגשה את ההלניזם" ולענות על כך עם אחת הדוגמאות.)

ב. התיאטרון במאה החמישית

המקום הזה חדל לפעול עם התבססותה של הנצרות בעולם הרומי. במאה החמישית הנצרות אסרה על אירועים מסוג זה והמקום הפך לאזור תעשייה לייצור שמן. מאוחר יותר, בתקופה

החטיבה לחינוך ולקהילה, המחלקה הפדגוגית

העות'מאנית, שימש המקום בית חווה גדול שעמד במרכז השטחים החקלאיים ובו אוחסנה התבואה לפני שיווקה לשאר חלקי הארץ.

לסיכום: שוני היה מצד אחד עוד תיאטרון רומאי מפואר בדומה לתיאטראות האחרים שנמצאו בארץ, אולם השוני בו הוא התוספת הייחודית שלו: בריכת המים שהייתה חלק מחגיגות הפולחן לאלה מאיה. האתר השתמר ברובו והמשיך להתקיים תוך שינוי אופיו ותיפקודו.

הערות ומידע נוסף למדריכים בלבד:

1. עדיין לא נמצאו בארץ שרידים לתיאטרון יווני. כל התיאטראות העתיקים בישראל שנחשפו עד כה הם מהתקופה הרומית.
2. בבית שאן זה מאוד בולט: לכיסאות המושבים בשורה הראשונה עבור הנכבדים הייתה תוספת של משענת גב.
3. בנושא המיומס חייבים להישאר זהירים בהסבר ולהיצמד רק לעובדות הידועות. קיימות עדויות רבות לאופי החגיגות מתוך הטקסטים הקדומים וחפירות אחרות בעולם על אופי החגיגות, אולם מתוך חקר הארכיאולוגיה בארץ אין עדות מפורשת לכך. המחקר הארכיאולוגי בארץ עוד לא חד משמעי בנושא. בשנות ה-80 של המאה ה-20, כשחפרו פה לראשונה, הישוו למקומות נוספים של אתרי מיומס בארץ כמו עזה ואשקלון, ובינתיים המחקר כבר פחות בטוח אם אכן צריך להשוות. עם זאת, חשוב לציין כי פה התגלה האתר בתפארתו והוא יוצא דופן בעושר הארכיאולוגי שלו בהשוואה למה שנמצא עד כה – על זה אין עוררין. אך הפירוש לממצא נמצא במחלוקת. יש לציין שארכיאולוגים אחרים כדוגמת יותם תפר חושבים שהמקום היה חצר אחורית שלא מולאה במים ולא תיפקדה במקביל לתיאטרון, אלא הייתה מאוחרת לו.
4. כתובת הברכה מצידה הדרומי בפסיפס בצורת טבולה אנסטה: "בזמנו של פלביוס מרציאנוס בנו של אנטיפטריס, הקונסול האציל והמאיר, השלים את המבנה הזה מהיסוד"
5. גם פה באה המחלוקת לידי ביטוי בין החופרים. בעוד שהכתובת מציינת שהשליט שביצע את העבודה, חפר אותה מהיסודות במאה ה-5 לספירה, כלומר הוא הראשון, הארכיאולוגים אבו מוך ושנהב טוענים שהוא רק שיפץ, כי הממצא הקרמי מתחתיה קיים כבר מהמאה ה-3, ואז הבריכה כבר הייתה קיימת. הכתובת מעידה שהבריכה מאוחרת לתיאטרון במאות שנים.
6. יש חוקרים שטוענים שהפסל שנמצא הוא פסלו של אסקלפיוס אל הרפואה ולא האל נפטון.
7. בתלמוד הירושלמי, מסכת חלה במשנה יג, לא מוזכר השם שוני, שפירושו בערבית "אסם תבואה". כן מוזכר במשנה יג השם "שומי", ומוזכרת קירבת הכפר שומי לעיר קיסריה. הנדון במשנה זו הוא הלכות כשרות לגבי הפרשת חלה. הפטור ניתן מהפרשת חלה לאנשי שומי השוהים בקיסריה כיוון ש"נהרא" ביניהן, כלומר נחל התנינים שמהווה חץ המשלים את המרחק הראוי לפטור מהפרשת

החטיבה לחינוך ולקהילה, המחלקה הפדגוגית

חלה כדין. 4 מילין: דף יג, א פרק ב הלכה ב גמרא: "מה פחות מארבעת מיל יעשנה בטהרה. ארבעת מיל יעשנה קבין. אי ארבעת מיל יעשנה בטהרה יותר מארבעת מיל יעשנה קבין. נשמעין מן הדא דא"ר חייא בר ווא כגון קיסרין. וקסרין לאו ארבעת מילין היא. הדא אמרה ארבעת מיל יעשנה בטהרה יותר מארבעת מיל יעשנה קבין. ר' אמי הורי בכפר שמי לעשות עיסה גדולה בטומאה. והלא אין שם ארבעת מילין. מכיון דנהרא מפסיק כמי שיש שם ארבעת מיל."

נספחים:

נספח א: דגם כללי של תיאטרון: <https://tinyurl.com/3bv74eef>

נספח ב: הדגם המקומי של התיאטרון עם הבמה והבריכה:

<https://tinyurl.com/2wwh3ze7>

נספח ג: תמונת קוביות משחק שש-בש: <https://tinyurl.com/3a66sbw2>

נספח ד: תמונת הפסל של נפטון שנמצאה בחפירות: <https://tinyurl.com/pk3mabut>